

doi: 10.7546/BL.LXV.18.03.10

СТРУКТУРА И ЕЗИК

СВЕТЛАНА ПИТКЕВИЧ

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. Л. АНДРЕЙЧИН“ ПРИ БАН
spitkevich@gmail.com

STRUCTURE AND LANGUAGE

SVETLANA PITKEVICH

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE PROF. L. ANDREYCHIN
BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
spitkevich@gmail.com

The goal of this paper is to demonstrate how Saussure's idea of language as structure that articulates the amorphous fields of thinking and reality is reflected in post-modern philosophy, the examples chosen being some motifs of Derrida and Foucault.

Keywords: essence of language, structure, differentiation, deconstruction

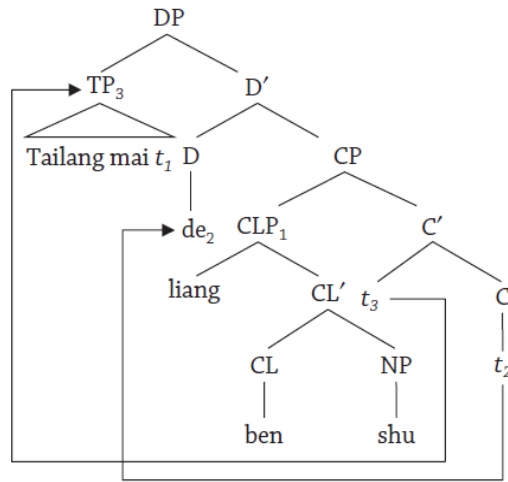
*Езикът може да се определи като територия на членоразделността
(Сосюр)*

Асоциациите, които поражда в стандартното съвременно езиковедско съзнание близкородственият със *структура* термин *структурализъм*, са нещо и очевидно, и демодерирано едновременно – фонологията в класическия смисъл¹, изследването на глаголния вид² в духа на бинарните опозиции, описанието на глаголните категории въобще³ и т.н., и т.п.

Понятието *структура* обаче има много по-широко приложение в самата лингвистика – това са дърветата на генеративизма, матриците (в лексикологията например), функциите (в семантиката например), дори времевите схеми в еволюционната лингвистика, срв.:

1. (Синтактична формализация)

Нарочно за нашия пример 1. избрахме фраза на не много достъпния китайски, за да можем по-лесно да го анализираме асемантично наравно със схемата от 2. Така от 1. можем да разберем, че става дума за *относително изречение*⁶, образувано в резултат на три движения $t - t_1, t_2, t_3$, както и за йерархичните отношения в съответните фрази (DP, CP, CL, NP).

4

2. (Модел на компютърна лексикална формализация)

Word Meanings	Word Forms				
	F ₁	F ₂	F ₃	...	F _n
M ₁	E _{1,1}	E _{1,2}			
M ₂		E _{2,2}			
M ₃			E _{3,3}		
⋮				⋮	
M _m					E _{m,n}

5

В нашия пример 2. съответно се фиксират функционалните отношения между елементите от две множества – M (значения) и F (форми), които „дават“ за стойности елементите от множеството E (лексикалните единици).

Така на този етап можем да констатираме, че безспорните структури 1. и 2. се състоят всъщност от *отношения* (йерархични, следи) и елементи, които са някак си подчинени, т.е. производни от отношенията, в които са включени.

А структури са също така, бихме могли да добавим, архитектурните проекти или макетите на човешкия скелет, или пък нотните записи, които също са отношения и производни елементи... Изследването им обаче не е винаги структурализъм – в архитектурата или музиката структурализмът е само направление. Най-общото усещане за него съответно е, че то е отчуждено от съдържанието, но някак си своеобразно – чрез фиксирането на

отношения. Но нали това пък е по-скоро формализъм, могат да ни опонират. В общи линии, ясно е, че нищо особено не е ясно... от само себе си, бихме искали да добавим.

От друга гледна точка, надменното отричане на актуалността на предходен етап в развитието на лингвистиката в частност, от което започнахме това изложение, очевидно не е решение. Необходим е някакъв анализ, който позволява едновременно по-задълбочена и по-свободна гледна точка върху проблема на структурата.

Първият крайно объркващ въпрос, който поражда нашите примери, е дали структурата е описателен механизъм, или пък самото явление, т.е. езикът. И дали нещо в неговата собствена специфика диктува подобен поглед върху нещата.

За да се опитаме да си отговорим на него, ще се обърнем към анализ на възгледите на Сосюр, който е създателят, както е известно, на самото направление и в лингвистиката, и във философията.

За да разберем уникалността на неговата гледна точка върху езика, нека сравним класическия му пример:

3. *Влакът Женева – Париж (тръгва) в 8.25⁷ (от гара...)*

с не по-малко класическия пример на Ръсел:

4. *Кралят на Англия е плешив* (срв. Russell 1905 (1956)).

Подлогът и в двете изречения е дескрипция/именна фраза, чиято референция не е единично обектна⁸, референцията по-точно казано, е функционална – и влакът, и личността се определят от тяхната функция. От една гледна точка, влакът като физически обект може да не е един и същ всеки ден и не само един крал на Англия може да е (и е бил) плешив. От друга гледна точка, ние можем еднозначно да определим и влака, и краля в даден времеви интервал, който в първия случай (влака) е един ден, а във втория – едно царуване, един „мандат“, така да се каже.

Втората гледна точка, която е гледната точка на Ръсел, цели постигането на *изоморфизъм* между структурата на действителността и строежа на езика, като денотатът на името, било то собствено име или дескрипция, трябва да бъде единичен обект. От тази позиция езикът е твърдствен с мисленето и се интерпретира като инструмент на познанието.

В примера на Сосюр (нашия пример 3.) *абстрактният обект* влакът в 8.25 (или пък кралят на Англия) се конструира от функционалната идентичност между определени осезаеми обекти (влакове или личности). Идентично, стойностите на изразите се конструират изцяло от функционалната идентичност на тези изрази.

Започва да изглежда, че 3. и 4. всъщност имат само повърхностна прилика в смисъл на някакви функционални идентичности, но както вече загатнахме, те и двата целят разбирането на ролята или тъканта на езика. Т.е. дали той е *сигурен* инструмент на познанието, чиято тъкан е изоморфна с тъканта на вселената (Ръсел и позитивистите), или пък същността му е да

бъде *абстрактна структура*, образувана от взаимоотношенията на също толкова абстрактни *стойности* (Сосюр)?

Общото пък в интуицията и на двамата мислители е, че езикът е някак си нестабилен, някак си свободен от истината, т.е. действителността, че има, както би казал Витгенщайн, собствена магия, която ни отвлича от всичко друго освен от самия него. Сосюр надделява над този страх пред свръхтворческото и хаотично начало, въплътено в езика, създавайки по този начин не само научното езиковедие, но и давайки начало и опора за философските идеи на френските постмодернисти (Дерида, Фуко, Бодрияр, Тодоров, Делюз и т.н., и т.п.).

По-точно идеята за „несигурността“ на езика се осмисля при Сосюр в разбирането за *условността на знака*. Ако при Ръсел стабилност се постига чрез паралелността на изречението (пропозицията) и факта, а оттук и на елементите на изречението и съответните обекти или множества, при Сосюр се изхожда от отделната дума, отделния знак в неговата пълна свобода от съответния обект. Свобода в смисъл на мотивираност, което, разбира се, няма концептуална близост с референцията като инструмент на истината. Другояче казано, референцията е условна и за Ръсел, и за Сосюр, естествено, но Ръсел иска да намери точката, където е възможна безусловността на истината, докато Сосюр иска да разбере как фактът на немотивираността на знака се отразява в структурата, тъканта на езика, как този факт определя неговата същност, казано по-мощно.

В светлината на разбирането за условността на знака Сосюр вижда значителната, безпрецедентната близост между различните отделни *означаващи* и *означаеми*. Или с примера на известния изследовател⁹ на Сосюр Дж. Кълър, ако решим да обучаваме някого на цветовата система на английски (или всеки друг) език, можем да погубим часове да му показваме предмети в кафяво, да кажем, но докато не сме илюстрирали разликата с червено, сиво, жълто и т.н., той няма да усвои значението на прилагателното *brown*. Причината е във факта на произволното членение на цветовия континуум във всеки език освен в произволността на отделната звукова последователност *brown* спрямо цвета на даден кафяв предмет (Culler 1987: 25).

Именно затова между означаващите възникват отношенията на еквивалентност и опозиция. Именно в тази перспектива е възможно самото разбиране за тъканта на езика, за неговата *структура*. И именно от тази гледна точка е възможно по-гъвкавото, по-свободното изследване на всевъзможните отношения между знаците, които могат да бъдат обект на ред области – от поетиката и литературознанието до философията.

Ако се върнем пък към изходния си въпрос за природата на структурата в лингвистиката като специфична същност или като описателен механизъм, ще видим, че при позицията, която само скицирахме досега, става въпрос именно за някаква все още непонятна същностна характеристика на самия феномен – езика. Но нима структурата в нашия пример 1. не е също иманентна на самото изречение, т.е. на езиковото като такова¹⁰?! Дока-

то в нашия пример 2. безспорно пък става дума за описателен механизъм, продиктуван по-скоро от спецификата на описателния медиум (компютърния „език“). Отново ни става ясно само едно: че все още слабо разбираме същността на поставения проблем.

Да се върнем към идеята за структура, образувана от отношения, произвеждащи стойности, за която започнахме да говорим преди малко и която не се различава особено от повърхностния ни анализ на примери 1. и 2. в началото. И така, различните влакове, пътуващи от Женева за Париж в 8.25, са еквивалентни функционално и именно тази **еквивалентност** (тъждественост) образува *стойността* на съответния израз *влак от Женева за Париж в 8.25*. На пръв поглед отношенията между стойностите могат да бъдат, еквивалентни или опозитивни, но какъв е статусът на самите обекти, т.е. стойностите?

Ако се върнем към примера на Кълър с цветовете в английски, много ясно ще видим, че стойностите са диференциални, а не просто концептуални, т.е. обозначението *brown* не съответства директно на определени ниски честоти, но е и локализирано в мрежата на *tan, yellow, orange, black, red* и т.н. Още по-точно, *brown* е това, което **не е** *tan, yellow, orange, black, red, grey* (Culler 1987: 117, 162).

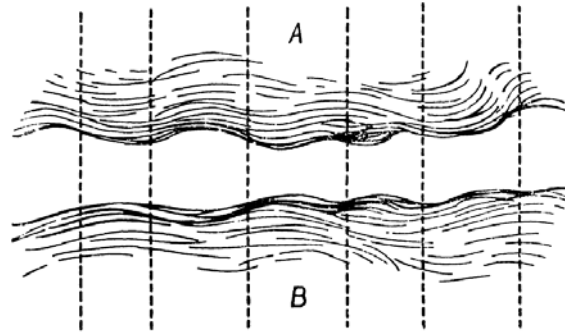
Самият Сосюр използва примери като англ. *sheep* и *mutton*, от една страна, и фр. *mouton*, от друга. В значението си ‘овен’ френския пример съвпада с английския *sheep*, докато в значението си ‘готвено овнешко месо’ той вече съвпада с *mutton*. Т.е. наличието на две лексеми в английски и една във френски създава различни стойности в двата езика – причината съответно не е понятийна, а структурна (Сосюр/Saussure 1977: 147).

Примерите му от една езикова система се отнасят до синоними като *redouter* ‘изпитвам опасение’, *craindre* ‘страхувам се’, *avoir peur* ‘изпитвам страх’, които получават своите стойности от взаимното си противопоставяне. Ако *redouter* не би съществувало, съдържанието му би преминало към конкурентите му Сосюр: 147). Примери за взаимното обогатяване на значенията на *décrépit* са *un vieillard décrépit* (‘грохнал старец’) и *un mur décrépi* (‘порутена стена’), където втората възможност обогатява първата.

Но тогава, както се вижда от предходните примери, тъждеството е функционално тъждествено (!) с опозицията, защото именно диференциацията, т.е. опозицията, поражда еквивалентността. Самата опозиция по природата си е бинарна съвсем в духа двойките 0-1 в информатиката, с които потенциално може да се опише всичко съществуващо.

От още друга гледна точка условността на знака означава парадоксално, че стойността на **означаемото**¹¹, **както и на означаващото**, е **диференциална** и **отрицателна**. Ако се върнем към пример 3. пък, ще констатираме, че не само означаващите, но и самите звуци на именната фраза *влакът от Женева за Париж в 8.25* се различават акустично всеки път при произнасянето си и тъждеството им е също изцяло функционално.

Така разбираната структура е *самият език* според Сосюр и това е и обектът на лингвистиката. По тази логика езикът не се състои от отделни субстанциални знаци, както е при Ръсел например, подобно разглеждане би откъснало единицата на езика от тъканта на същия този език. Но това е главното по мисълта на създателя на лингвистиката, самата тази тъкан не съществува преди членението, което се осъществява едновременно в аморфността на мъгливите понятия (А) и неопределените, също толкова аморфни звучения (В). Срв. изразителната му собствена схема, където вълните на аморфните А и В се членят от вертикалните пунктири на всяка нова, нефиксирана опозиция:

Фигура 1¹²

Специфичната роля на езика относно мисълта е не в създаването на материални звукови средства за изразяването на понятия, а е в това да служи като опосредстващо звено между мисълта и звука и то по такъв начин, че тяхното обединяване неизбежно води до взаимното разграничение на единиците. По този начин няма нито материализация на мислите, нито „спиритуализация“ на звуците [...] (Сосюр/Saussure 1977: 145).

Оттук езикът е силата, факторът, който поражда артикулациите на границата между звука и мисълта/значението. Те не съществуват преди или извън езика. „Езикът може да се определи като територия на членоразделността...“ (Сосюр/Saussure 1977: 145).

По друга известна метафора на Сосюр езикът е като лист хартия, чиято лицева страна е мисълта, а обратната е звукът и те не могат да бъдат разделени.

Именно затова езикът е форма, а не субстанция и не може да бъде субстанция.

Чисто граматически пример на тази мисъл дава изследването на Якобсон за рода в руския език (Jakobson 1971: 184–187). В една от многото си прекрасни статии *The Gender Pattern of Russian* той построява диференциален стойностен модел на трите рода в категориите на привативните

опозиции, като мъжкият род е двойно немаркиран спрямо женския и спрямо средния, т.е. различието среден срещу мъжки имплицира различието женски срещу не-женски. Тази схема се отразява в множественото число, в одушевеността/неодушевеността, в бройните форми, както и с падежите, като конструкцията е кристално последователна и структурно просто красива. Както би казал Сосюр, значенията на родовете в руски биха съвпадали в общи линии с родовете членения в подобни езици, но стойностите, които се задават от отношенията вътре в категорията и между нея и „съседните“ категории, са уникални именно за руски, за неговата потенция на членение на аморфността на приблизителните аналози на обектите и звуците.

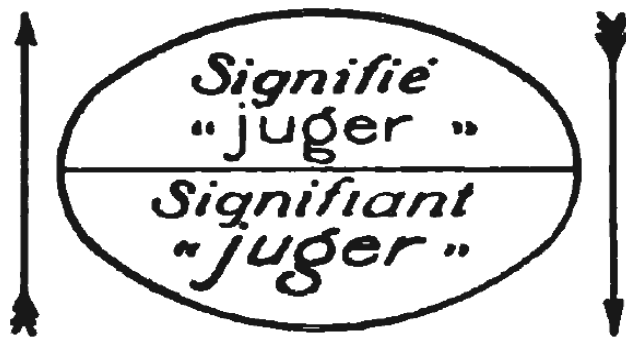
Единицата оттук е чиста стойност, образувана от отношенията, създадени и създавани в този конкретен език. Значението пък по схемата на самия Сосюр е (Фигура 2).

Т.е. означаващото *juger* (‘съдя’) се оформя в отношенията си с другите означаващи и със съответното означаемо; последното отношение е значението на елемента *juger*, оттук двойната посока на стрелките.

Интерпретант съответно е езиковата общност. „Означаващото, макар че по всяка видимост се избира свободно относно идеята, която означава, не е свободен, а фиксиран относно общността, която го използва. [...] Ние казваме на езика: „Избирай!“, но прибавяме: „Това трябва да е този знак и никой друг“ (Сосюр/Saussure 1977: 149). Така знакът, между другото, се оказва свободен от действителността и ориентиран към говорещите и на една крачка от ориентацията към единичния говорещ в духа на Батай¹³.

Този ход от системата към отделния елемент е и движението на изследването в рамките на структуралната парадигма:

Отличителните свойства на единицата се сливат със самата единица (Сосюр/Saussure 1977: 153).

Фигура 2

И оттук, както никога не е достатъчно да подчертаваме, „езикът е форма, а не субстанция“ (Сосюр/Saussure 1977: 145). Това го отличава според Сосюр от обектите на природните науки, които са осезаемо дадени и се фиксират от описанието.

Разбирането за езика като членящ и ненатурализируем, т.е. не субстанционален, е спецификата на виждането на Сосюр за него, която стои в основата на възгледите на ред философи след него (срв. Saws 1988) и която драстично се отличава от схващанията на следващия след него велик лингвист – Чомски, който, както е известно, вижда езика като биологичен обект, чието описание има за свой образец стандартите на описанието във физиката¹⁴.

Последната ни констатация ни връща към въпросите около *природата* на структурата в 1. и нейното разбиране при Сосюр. Според изходните позиции на генеративизма първият ни пример е природонаучен обект, който се описва със средствата на физико-математическите науки.

И така, ако се опитаме да осмислим всичко казано досега, можем да констатираме, че разгледахме структурата в структурализма в няколко различни огледала. Първият ни пример представляваше дървовидна структура в духа на минимализма, която в съпоставка с класическите описания, които загатнахме в началото, е просто формализация на речеви, а не на езиков обект. При по-нататъшния анализ на възгледите на Сосюр достигнахме до разбирането, изложено току-що, че 1. се отнася до природонаучен, т.е. осезаем обект, който не е абстрактен в смисъла на чистите стойности на структурализма. Метафорично казано, Чомски обитава света на Ръсел, а Сосюр ненапрасно е предтеча на създателите на идеята за празния знак (*signe zéro*) – постмодернистите.

Сравнена с втория пример на компютърно описание в стилистиката на WordNet, дървовидната структура от вида 1. е някак си иманентна на съответното изречение, интуитивно съотносима с идеята за изречение, по-просто казано, докато 2. е по-абстрактно въсъщност точно в смисъла на категориалната дълбочина на структурализма. Оттук две е просто нотационна разновидност на структурално лексикално описание.

Третото ни огледало (пример 4.) беше гледната точка на логическия позитивизъм върху изоморфизма между знаци и обекти в точката на предизвикателството, което ѝ отправя дескрипцията като референциално различаваща се от името.

Теоретически продуктивни са, както се вижда, идеите зад примерите 1. и 4., тъй като съдържателно спорят с гледната точка за аморфната маса, от която отношенията на опозиция/еквивалентност пораждаат единиците чисти стойности. Оттук обаче бихме могли да продължим изследването на идеите на Сосюр единствено с идеите на Чомски, защото сравнението с идеите на позитивизма се съдържа експлицитно в текста на *Курса*. Подобно решение обаче не изглежда особено информативно за идеите на струк-

турализма, защото анализът на революционното¹⁵ му отричане не допринася особено много за разбирането му.

А сега нека оставим метафората на огледалата и се обърнем към директното разбиране на структурата в рамките на структурализма, до което достигнахме. В тази перспектива тази мрежа от опозитивни стойности е интересна като поглед върху езика, значението и мисленето, като последните две теми до голяма степен определят *стойността*¹⁶ на проблема за езика сам по себе си. Нека по-конкретно се съсредоточим върху *Фигура 2*: тя експлицитно освобождава идеята за знака от някакво фиксирано извънезиково значение, т.е. концепт, денотат и т.н. Знакът е резултат от вълните, които се образуват, когато вятърът на мисълта пробяга по водата на звука (Сосюр/Saussure 1977: 145). Ако продължим метафората, те са почти неуловими, единични... диференциални, а не референциални.

В парадоксално несъгласие с идеите на един от двамата издатели на курса Бали, който под влияние на идеите на Бергсон за живота е склонен да смята езика при Сосюр мъртъв (срв. Stawarska 2015: 193), сме доведени до констатацията, че езикът е жив, подвижен, неопределен, творчески.

***

– *Кой говори?*

– *Самият език.* (Маларме в отговор на въпроса на Ницше)

Досега се занимавахме с идеята за структурата като тъждествена със същността на езика при Сосюр, като повърхностно разгледахме няколко релевантни примера с езиковедска насоченост.

Сега бихме искали да покажем влиянието на тези идеи върху мисленето на двама влиятелни философи постмодернисти – Дерида и Фуко¹⁷. Тук няма да анализираме *директното* влияние на съдържанието на *Курса* върху психоанализа на Лакан или антропологията на Леви-Строс, или философските размишления на Дерида¹⁸. За това няма място в една статия, а няма и необходимост, защото искаме по-скоро да доловим определен дух, общ за мисленето на Сосюр и най-поразителните на пръв поглед солипсистични построения на френската постмодернистка философия.

Идеите на Дерида за производността на текста, обекта, субекта и времето от *différence*

Водеца изглежда идеята на Дерида, с която ще започнем изложението си, че:

Текстът няма стабилна идентичност, няма стабилно начало и няма стабилен край. Всяко четене на „текста“ е предговор към следващия (Derrida 1998: XI).

С други думи, текстът е *аморфен*, вече текстът, а не само означаващото или означаемото е аморфен. Неговата идентичност се създава в прочита и продължава битието си до следващия акт на прочит. Общата идея, не-

зависимо от това дали я приемаме, или не¹⁹, е много подобна и последователна спрямо духа на *Курса*.

По-ясно, макар и не толкова изразително, тези идеи могат да се видят в следващото кратко изложение на *Глас и феномен* (Derrida 1978), където същата логика води Дерида до деконструкция на самия субект и абсолютизирането на гласа, който е, естествено, същностен момент на говоренето, речта. Т.е. гласът създава и самия субект, както създава обектите при Сосюр. По-конкретно:

Метафизиката според Дерида има за изходно понятие присъствието както в смисъла на очевидност на обекта за субекта (присъствието на обекта), така и като само-присъствието на актовете на субекта, представен на себе си в миговете на живото настояще (само-присъствието на субекта). Т.е. именно метафизиката задава понятията на субекта и обекта.

Дерида тръгва от критика на различието между израз и посочване, направено от Хусерл в *Първото логическо изследване*. От тази гледна точка реално значение има само изразът. При реалната комуникация знакът винаги е едновременно посочване и израз, докато в „самотата на душевния живот“ той се освобождава от неизбежните асоциации с други съществувания и функционира като чист израз.

Оттук закономерен обект на интерес на Дерида става гласът на „самотата на душевния живот“, където „не се използват реални думи, а само въображаеми думи“, използваме не реалната реч, а въображаема ре-презентация на речта“ (Derrida 1978: 20), т.е. значението присъства не в презентацията (присъствието), а в репрезентацията (репродуцирането на присъствието). Но това се отнася, както отбелязва Дерида, към всяко използване на знаците, към всяка реч – външна и вътрешна. Идеалното значение във всяка реч се създава от самата възможност на безконечно повторение, т.е. нови и нови ре-презентации; структурата на знаците е „изначално репетитивна“ (пак там). Затова в случая на знаците възможността за повторение се оказва по-първична от феноменологичната първична очевидност (присъствието): „присъствието на настоящето е **производно от повторението** [подч. мое – С.П.], а не обратно“. Различието между присъствието (презентацията) и повторението (ре-презентацията) се затрива.

Така се овъпросява очевидността на обекта в презентацията.

По подобен начин се отхвърля и идеята за само-присъствието на субекта. В този случай се тръгва от разбирането на темпоралността и по-точно на настоящето. „Самотъждествеността на настоящето“ съдържа при Хусерл две фази: ретенция и протенция. Така според Дерида „сега“ (живото настояще) се поражда не отвън, от битието, а чрез операцията на различаването (*différance*), т.е. от самото предходно настояще, от неговото самоотношение. Новото живо настояще се поражда от неговата неидентичност със самото себе си. „Живото настояще излиза от неидентичността на самия себе си и от възможността от ретенционална следа“, то е открито към

външното. Няма никакво „абсолютно вътрешно“, няма първично присъствие на живото настояще, има верига от ретенции, където настоящето се допълва от миналото, а то на свой ред от миналото и т.н., а бъдещето съответно е верига от протенции. Няма чисто присъствие и няма чисто настояще. Различието (*différance*) предшества присъствието, самото присъствие се оказва неразривно свързано с неприсъствието. А отгук във вътрешния монолог има и указание.

Посредничеството (чрез знаците) неминуемо носи в себе си различие, т.е. не-присъствие и само „гласът *симулира* [подч. мое – С.П.] съхранението на присъствие“ за идеалното си различие, т.е. не-присъствие, и само „гласът симулира съхранението на присъствие“ за идеалното. Идеалното битие трябва постоянно да се „конституира, повтаря и изразява в посредник, който не умалява присъствието и самоприсъствието“, т.е. присъствието на обекта пред интуицията и абсолютната близост на актовете на самите себе си. Уникалността на гласа е в това, че „неговата феноменалност няма форма от този свят“, че той не излиза извън пределите на субекта, не се отличава с протяжността на графемата например, като протяжността, пространствеността е откритост към външното, не-собственото, т.е. на различието. Така гласът съвместява в себе си идеалност и присъствие.

Уникалността на гласа се обяснява с факта, че „когато говоря, към феноменологичната същност на тази операция принадлежи това, че чувам себе си в същото време, в което говоря“. „Операцията по слушането на своята реч е „самоотношение от особен род“, то е „чисто самоотношение“, което не изисква „посредничеството на някаква изложена към света повърхност“ (както се излага тялото при гледане в огледалото), и при тази операция не се осъществява изход извън „своето собствено“. **Само в гласа съответно е възможна абсолютна близост между означаващо и означемо**, при която означаемото става абсолютно прозрачно.

„Тази близост се разрушава, когато вместо слушането на собствената реч виждам свое писмо или жест“. Така се оказва, че условие на предполагаемото самоприсъствие на речевия акт се оказва самоотношението. А самоотношението предполага разделеност на само-присъствието чрез различието, „изначално неприсъствие“. По такъв начин *différance създава субекта*.

(Това много близко до текста на Дерида изложение е резултат на компромис между желанието да се илюстрира хода на неговата аргументация и да се спазва някаква разбираемост и „обяснителна сила“, което е почти невъзможно при този обем. Затова превесът е в полза на рисунъка на аргументацията.)

И така, не само текстът или обектът, но и субектът като метафизична даденост и дори като телесност е резултат на различието, опозицията в речта (този път). Същото се отнася и до хода на времето.

Фуко и краят на човека. Още една илюстрация

Субектът и при Фуко по по-различна, но пак езикова логика се превръща в „емпирико-трансцендентен дублет“, или:

„Ако тези положения²⁰ изчезнат, както са се появили, то може да се залага със сигурност на това, че човекът ще бъде изтрит като лице, наричано върху пясъка на брега на морето“ (Foucault 1970, 2012: 298).

Това провокативно изказване е в контекста на размишленията на Фуко върху промените в историята на философията след Кант, чието творчество според нашия автор инициира *връщането на езика и раждането на човека*.

По-конкретно (и много сбито), в тази интелектуална перспектива Кант създава възможността за поставянето на въпросите дали идеите реално репрезентират обектите си? И ако това е така, то как? Другояче казано, идеите не се разглеждат вече като безпроблемни носители на знанието, знанието би могло да се корени в нещо, различно от репрезентацията.

Така според Фуко се заражда идеята, че репрезентациите са продукт на съзнанието и принадлежат към областта на една нова реалност – трансцендентната субективност. И на второ място, те са исторични, променливи, преходни (Foucault 1970, 2012: 247–270).

Това води според Фуко до интересуващите ни всъщност въпроси за автономното битие на езика²¹ и раждането на човека.

В резултат на постулирането на освобождаването на знанието от репрезентативността от Кант, езикът всъщност се освобождава от подчинението си на идеите, става автономен, защото няма система от подобия, която да го свързва със света²². *Така езикът се превръща в истина сам по себе си, той не изказва нищо различно от собственото си значение*. Или с думите на Маларме, който в отговор на въпроса на Ницше „Кой говори?“ отговаря „Самият език“. Литературата е буквално само езикът или езиците, които изказват самите себе си (Foucault 1970, 2012: 48).

Още по-важно в тази перспектива е разбирането за човека, който е всъщност епистемично, т.е. отнасящо се до областта на теорията на познанието, понятие. Според Фуко човекът не е съществувал преди Кант. Естествено, и преди това са съществували различни представи за човешките същества в ключа на психологията или морала, или политиката, но не е съществувало „епистемологично съзнание на човека като такъв“ (Foucault 1970, 2012: 309).

Мисълта на Фуко тук подхваща възражение срещу конструирането на cogito-то на Декарт, което е в основата на рационализма, между другото. Аргументът на Декарт е от областта на доказателството на съществуването чрез мисленето, много опростено, разбира се. Отричането на всемогъществото на познанието, което се размива от автономията на езика, логично води до изчезването на картезианския аз.

Бихме могли да говорим също така за симулякра на Бодрияр, който фиксира унищожаването на действителността със средствата на медийността, т.е. пак езика в широк смисъл, но ще спрем в тази точка, защото и дотук е ясна връзката между идеите на Сосюр и духа на френския пост-модернизъм с неговите епатажни и на пръв поглед невъзможни идеи. Тук не сме си поставяли за цел да оценяваме философския или етичен смисъл на тези идеи, а само да покажем тяхното сродство с разбирането на ролята на езика в създаването на обекти и значения или на цели концепции и културни епохи (Фуко например).

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Срв. само в българската традиция (Гилков, Бояджиев/Tilkov, Boyadzhiev 1977).

² Срв. (Иванчев/Ivanchev 1971).

³ Срв. (Грамматика/Gramatika 1983).

⁴ Примерът е заимстван от (Saito 2014: 68).

⁵ <http://archeryinfo.info/?f=WordNet++A+Lexical+Database+for+English>.

⁶ Relative clause (което е без директен аналог в българската традиция).

⁷ Този исторически в буквалния смисъл на думата влак е дори на корицата на английското издание на Курса (Saussure 1959).

⁸ Както при името *Бертран Ръсел* например, чийто денотат е единствен и в пряк, и в косвен смисъл.

⁹ И един от най-известните литературоведи деконструктивисти.

¹⁰ Което обаче е *речево*, т.е. не езиково, в случая на Сосюр, да не забравяме...

¹¹ Т.е. и на самия концепт, към който се отнася означаващото. В нашия пример на значението на кафявия цвят в английски.

¹² Ръсел би виждал нещата някак си така, като разминаването би било дескрипция или квантор:

A - A₁, A₂, A₃, A₄

B - B₁, B₂, B₃, B_n,

като A е плоскостта на имената, а B – изоморфната плоскост на съответните обекти. (В този примитивен модел няма предикати.)

¹³ „... тръгнах от понятия, които заключваха... Езикът не оправда надеждите ми..., изразяваше се нещо различно, не това, което се преживяваше в определен момент, което беше непринуденост... Езикът отстъпва, защото езикът е образуван от изречения, които се изказват от името на идентичностите“.

¹⁴ Той говори конкретно за *метода на Галилей* в лингвистиката (Chomsky 2002: 102).

¹⁵ В смисъла на Т. Кун (Kuhn 1962), както и се говори обикновено по този проблем в наукознанието.

¹⁶ Съвсем догматично в смисъла на Сосюр.

¹⁷ Които могат да се множат и множат...

¹⁸ Макар че ще говорим за неговите идеи.

¹⁹ Тук въобще няма да се занимаваме със съдържателната страна на възгледите (та нали те са нещо стабилно, т.е. има ли ги!?) на Дерида и само ще фиксираме подобие в рисунок.

²⁰ Метафизичните презумпции на субект и обект.

²¹ Връщането на езика, което е по-широко явление, но не толкова интересно за нашия текст.

²² Грубо казано, отново празните знаци.

ЛИТЕРАТУРА

- Грамматика 1983: *Иванова, К., П. Паилов, В. Станков*. Грамматика на съвременния български книжовен език. Т. 2 Морфология. София, Издателство на БАН.
- Иванчев 1971: *Иванчев, Св.* Проблеми на аспектуалността в славянските езици. София, Издателство на БАН.
- Сосюр 1977: *Сосюр, Ф. де*. Труды по языкознанию, Москва, Прогресс.
- Тилков, Бояджиев 1977: *Тилков, П., Т. Бояджиев*. Българска фонетика. София, Наука и изкуство.
- Caws 1988: *Caws, P.* Structuralism. The Art of the Intelligible. New Jersey and London: Humanities Press International.
- Chomsky 2002: *Chomsky, N.* On Nature and Language. Cambridge: Cambridge University Press.
- Culler 1987: *Culler, J.* Saussure. London: Fontana.
- Derrida 1978: *Derrida, J.* Writing and Difference. Chicago: University of Chicago Press.
- Derrida 1998: *Derrida, J.* Of Grammatology. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Foucault 1970, 2012: *Foucault, M.* The Order of Things: Archaeology of the Human Sciences. London: Routledge.
- Jakobson 1971: *Jakobson, R.* Roman Jakobson. Selected Writings II. Word and Language. The Hague, Paris: Mouton.
- Kuhn 1962: *Kuhn, T.* The Structure of Scientific Revolutions. Chicago: University of Chicago Press.
- Russell 1905 (1956): *Russell, B.* On Denoting. – In: *Logic and Knowledge* (ed. R. Marsh). London: George Allen and Unwin.
- Saito 2014: *Saito, M.* (ed.), Japanese Syntax in Comparative Perspective. Oxford: Oxford University Press.
- Saussure 1959: *Saussure, F. De.* Course in General Linguistics, New York: Columbia University Press.
- Stawarska 2015: *Stawarska, B.* Saussure's Philosophy of Language as Phenomenology. Oxford: Oxford University Press.

REFERENCES

- Caws 1988: *Caws, P.* Structuralism. The Art of the Intelligible. New Jersey and London: Humanities Press International.
- Chomsky 2002: *Chomsky, N.* On Nature and Language. Cambridge: Cambridge University Press.
- Culler 1987: *Culler, J.* Saussure. London: Fontana.
- Derrida 1978: *Derrida, J.* Writing and Difference. Chicago: University of Chicago Press.

- Derrida 1998: *Derrida, J.* Of Grammatology. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Foucault 1970, 2012: *Foucault, M.* The Order of Things: Archaeology of the Human Sciences. London: Routledge.
- Gramatika 1983: *Ivanova, K., P. Pashov, V. Stankov.* Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 2 Morfologiya [Grammar of Contemporary Bulgarian Literary Language. Vol. 2. Morphology]. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Ivanchev 1971: *Ivanchev, Sv.* Problemi na aspektualnostta v slavyanskite ezitsi [Issues in the Aspectuality of Slavic Languages]. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Jakobson 1971: *Jakobson, R.* Roman Jakobson. Selected Writings II. Word and Language. The Hague, Paris: Mouton.
- Kuhn 1962: *Kuhn, T.* The Structure of Scientific Revolutions. Chicago: University of Chicago Press.
- Russell 1905 (1956): *Russell, B.* On Denoting. – In: *Logic and Knowledge* (ed. R. Marsh). London: George Allen and Unwin.
- Saito 2014: *Saito, M.* (ed.), Japanese Syntax in Comparative Perspective. Oxford: Oxford University Press.
- Saussure 1959: *Saussure, F. de.* Course in General Linguistics. New York: Columbia University Press.
- Saussure 1977: *Saussure, F. de.* Trudy po iazykoznaniiu [Works in Linguistics]. Moskva: Progress.
- Stawarska 2015: *Stawarska, B.* Saussure's Philosophy of Language as Phenomenology. Oxford: Oxford University Press.
- Tilkov, Boyadzhiev 1977: *Tilkov, P., Boyadzhiev, T.* Balgarska fonetika [Bulgarian Phonetics]. Sofia, Nauka i izkustvo.

РЕЗЮМЕ

Тази статия цели да покаже как идеите на Сосюр за езика като структура, която члени аморфните полета на действителността и смисъла, се отразява в пост-модерната философия, на примера на някои мотиви на Дерида и Фуко.

Ключови думи: природа на езика, структура, диференциация, деконструкция

✉ Доц. д-р Светлана Питкевич

Секция за общо и съпоставително езикознание

Институт за български език, БАН

бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ Assoc. Prof. Svetlana Pitkevich, PhD

Department of General and Contrastive Linguistics

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria